

Рис. Структура органів банківського нагляду у 2001-2005 рр.

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З ПІДПРИЄМСТВАМИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Я.І. Чайковський,

Тернопільська академія народного господарства

Банківська справа в Україні, в тому числі організація кредитування, знаходиться на перехідному етапі. Це означає, що в практиці оформлення, видачі і погашення кредиту використовують як старі, так і нові форми. В роботі банків можна, наприклад, зустріти види кредиту, які були характерні для розподільчої системи, і не побачити нових форм, які властиві банківській системі ринкового типу. З огляду на існуючі економічні відносини українські банки ще не можуть впровадити деякі позичкові рахунки, які є типовими для західних банків. Інфляція, нестабільність фінансового стану клієнтів посилюють кредит-

ні ризику, обумовлюють застосування форм кредитування, які захищають інтереси банку-кредитора.

Проте сучасна практика суттєво змінилась. Перш за все, це стосується головних напрямків банківської діяльності. Банки по своїй суті стали комерційними підприємствами. Це надає комерційний характер їх діяльності по кредитуванню юридичних і фізичних осіб. Платність кредитування набула більш помітні риси. Намагання одержати доход, в тому числі від кредитних операцій, стало основним мотивом діяльності кредитних установ.

Розмір кредитного продукту залежить від обсягу не тільки його власних коштів, але і залучених ресурсів. На відміну від розподільчої системи, коли всі кошти, акумульовані низовими установами банку, передавались в центр, а в майбутньому частково повертались їм у вигляді лімітів кредитування, в сучасній ринковій системі розпоряджатися великим обсягом коштів на комерційній основі можна лише тоді, коли банк додатково залучив кошти своїх клієнтів. Оскільки банк залучає ресурси не для себе, а для клієнтів, то виявляється, що об'єм кредитного продукту стає тим вище, чим більше маса акумульованих ним на засадах поверненості коштів.

Особливість сучасної системи кредитування полягає також в її залежності не тільки від власних і залучених ресурсів, але і від визначених нормативів, які встановлює Національний банк для комерційних банків, які здійснюють кредитування.

Суттєвою ознакою сучасної системи кредитування є її договірна основа. Між банком і клієнтом укладається кредитний договір, який зміцнює відповідальність як кредитора, так і боржника.

Специфіка сучасної системи кредитування полягає в тому, що українські банки в ряді випадків не мають єдиної методологічної і нормативної бази для організації кредитного процесу. Попередні банківські інструкції, які регламентували кредитні операції і орієнтовані на розподільчу систему, виявились несприятливими для умов ринку. Тому кожен комерційний банк, виходячи з досвіду, виробляє свої підходи, свою систему кредитування, хоча цілком очевидно, що загальноприйняті організаційні основи, які відображають міжнародний і вітчизняний досвід, дозволяють банкам суттєво впорядкувати кредитні відносини з клієнтом, покращити повернення позик.

Особливість сучасної української практики кредитування полягає і в тому, що банки поступово відходять від принципу галузевого підходу при виборі схеми кредитування підприємств і організацій. Переважаючим став принцип уніфікованого порядку кредитування, при

якому галузеві особливості організації видачі і погашення позик часто згладжуються [2, с. 227].

Для отримання кредиту підприємство подає в банк обґрунтоване клопотання, в якому зазначається: цільове спрямування кредиту, його сума; строк використання; конкретні дати його повернення; характеристика проекту, який кредитується, та економічний ефект від його здійснення; техніко-економічне обґрунтування з розрахунком надходжень від його реалізації; копії контрактів, договорів та інших документів щодо кредиту; зобов'язання по забезпеченню своєчасного повернення кредиту; декларацію про доходи, звіт про прибутки та збитки, виписки по рахунках, які відкриті в інших банках [4, с. 84-88].

У практиці комерційних банків України ще не повністю відпрацьована процедура оцінки кредитної заявки клієнта. На зарубіжному кредитному ринку вже давно розроблена черговість її проведення, що включає декілька етапів: консультування клієнта; складання й подання в банк кредитної заявки; розгляд і складання висновку по ній банківським спеціалістом; залежно від клієнта й обсягу позики – прийняття остаточного рішення щодо неї банківським керівництвом [3, с. 157].

Аналіз кредитної діяльності банків свідчить, що багато рішень щодо видачі позик не базуються на уважному вивченні надійності клієнтів, перспектив і джерел погашення боргу. Спеціалісти по кредитних операціях часто не мають необхідну інформацію про клієнта, не вивчають навіть його баланси. Розгляд заявки не завжди супроводжується перевітками на місці фінансового стану, структури та якості активів, стану обліку та інших аспектів діяльності бажаного одержати кредит.

Основним завданням кредитного працівника на етапі розгляду заявки є професійна оцінка сильних і слабких сторін представленого для кредитування проекту чи господарської операції і визначення міри ризику банку [8, с. 5].

Під час розгляду заявки на кредит та аналізу кредитного проекту, на основі даних, наданих позичальником, кредитні працівники складають картку позичальника, в якій відображаються відомості як про самого позичальника, так і про захід, який кредитується, зокрема, тут вказуються засновники підприємства, керівники підприємства, а також мета, термін та умови кредитування.

Другий етап – вивчення кредитоспроможності клієнта й оцінка ризику майбутньої позики.

Із розвитком ринкових відносин виникла необхідність принципово нового підходу банків до визначення кредитоспроможності підпри-

емств. Водночас зазначимо, що банківські заклади застосовують безліч різноманітних методик оцінки з певною системою коефіцієнтів.

На наш погляд, раціональною методикою є оцінка кредитоспроможності позичальників та розподіл їх за класами кредитоспроможності.

За результатами аналізу приймається рішення стосовно кредитоспроможності позичальника, доцільності надання і ступеня ризику позички. Кредитний працівник переходить до третього етапу видачі кредиту – розробки умов кредитування, підготовки і укладання кредитної угоди.

Кредитний договір, укладений між банком і позичальником, визначає правові та економічні умови кредитної операції.

Особливістю сучасної практики використання кредитних договорів в Україні є в цілому їх однотипний характер, невеликий перелік умов, недостатньо високий правовий рівень. Однотипність кредитних договорів обумовлена, на нашу думку, наданням комерційними банками клієнтам, головним чином, короткострокових кредитів на їх поточні потреби, причому у вигляді разових позик. В результаті банки використовують обмежений кредитний інструментарій, який фіксується в кредитних договорах.

На практиці мають місце недостатня увага банків до індивідуальних особливостей позичальників, з якими укладаються договори. Так, у ряді випадків банки самостійно визначають основні положення, пов'язані з умовами і порядком кредитування, не враховуючи при цьому конкретних побажань і пропозицій клієнтів, що суперечить принципу партнерства, на якому повинні ґрунтуватись взаємовідносини банку з позичальниками. Кредитні договори, як правило, не відображають відповідальність сторін (особливо, банку) за їх невиконання; не визначають умов їх розірвання і наслідків цього акту; не передбачають особливих умов кредитування та інших важливих сторін з точки зору ефективності кредитних відносин.

Видача кредитів у відповідності з кредитними договорами може здійснюватися шляхом оплати розрахункових документів з кредитного рахунку або ж шляхом зарахування величини позики на поточний рахунок клієнта.

Для дотримання цільової направленості у першому випадку спеціаліст кредитного відділу повинен дати чітке письмове розпорядження операційному відділу про сукупність операцій, які підлягають відображенню при видачі кредитних коштів на кредитному рахунку. Як показує практика, в таких розпорядженнях вказується лише сума відкритого кредиту клієнту, але не зазначається його цільова направле-

ність. Це дозволяє з кредитного рахунку оплачувати будь-які розрахункові документи клієнта, навіть ті, що пов'язані з капітальними вкладеннями.

Аналогічна ситуація має місце і тоді, коли сума кредиту зараховується на поточний рахунок клієнта, з якого надалі задовольняються потреби в платежах, в тому числі і не передбачені техніко-економічними обґрунтуваннями. Якщо такий варіант видачі кредитних коштів має місце, то практично неможливим є попередній контроль за цільовим їх використанням. У такому випадку необхідні наступні перевірки документів, що підтверджують дотримання умов кредитного договору клієнтом.

Мають місце факти, коли банки видають позики тим клієнтам, що не мають у них поточних рахунків, причому без гарантій. Зустрічаються і випадки видачі позик у формі готівки.

Єдиної моделі погашення, також як і видачі кредиту, не існує. Практика кредитування надає багато варіантів погашення позики, в тому числі:

- 1) одноразове погашення;
- 2) епізодичне погашення;
- 3) систематичне погашення на основі наперед фіксованих сум (планових платежів).

Як показує практика, можливе усунення від контролю за погашенням позик операційного відділу банку, якщо видача кредитних ресурсів не супроводжується випискою позичальником строкових зобов'язань. Працівники кредитного відділу повинні при надходженні строків повернення позик, зазначених в кредитних договорах, приймати рішення або про їх погашення, або про їх пролонгацію. Можливе і перенесення їх на рахунок прострочених позик. Але важливо, щоб вказані рішення приймались своєчасно.

За умови відсутності строкових зобов'язань контроль за погашенням позик утруднений ще й тому, що для видачі позик використовується один кредитний рахунок, на якому виникає сукупна заборгованість банку з різними строками погашення і неодноразовими пролонгаціями. В результаті якість кредитного портфеля погіршується, в той час як банк не має відповідних резервів для покриття кредитного ризику.

Якщо мали місце неодноразові й необґрунтовані пролонгації позик, то ми рекомендуємо керівництву банківської установи перенести таку заборгованість на рахунок прострочених позик. Разом з тим заборгованість, що зберігається понад 6 місяців, слід списати з балансу за рахунок резервних коштів.

Наступний етап процесу кредитування пов'язаний з організацією контролю за виконанням клієнтом кредитного договору.

Фахівці з питань банківської справи наголошують, що контроль своєчасності й повного погашення кредиту з виплатою процентів по позичці є важливим етапом процесу кредитування і здійснюється він шляхом систематичного перегляду кредитного портфеля [5, с. 107, 6, с. 109].

В умовах зростання сум неповернених кредитів посилюється значення контролю з боку банку за чітким виконанням умов кредитного договору. Першочергового значення тут набуває своєчасність сплати боржником чергових процентів і встановленої частини погашення основного боргу. Враховуючи, що кожній позиції властивий певний ризик невиплати процентів чи неповернення позики внаслідок непередбачених обставин, зрозумілим є намагання банку кредитувати лише перевірених позичальників, які добре себе зарекомендували.

Однак в умовах нестабільності економіки таких клієнтів обмаль і обмежитися лише ними – це поставити під сумнів діяльність банку як кредитної установи. Тому доцільно не втрачати можливості нарощувати обсяг позичкових операцій і за рахунок тих із них, для яких властивий підвищений ризик. Адже саме для них характерна більша дохідність у порівнянні зі слаборизиковими. Беручи до уваги існування обернено пропорційної залежності між величиною ризику і дохідністю кредитних операцій, кожний банк у центр кредитної політики повинен ставити забезпечення збалансованості між ризиковістю та обережністю. Надмірна (невиправдана) ризиковість посилює загрозу падіння доходності банку внаслідок неповернення боргів, а то й невиплати процентів, тоді як перебільшена обережність знову ж таки не дає змоги використати більшість прибуткових можливостей.

Невиконання боржником своїх зобов'язань перед банком не обмежується лише сплатою процентів і неповерненням позики. У цьому разі підривається репутація фінансово-кредитного інституту, тому що значний обсяг проблемних кредитів веде до неплатоспроможності банку, яка відлякує потенційних вкладників та інвесторів. Підвищення втрат від позичкових операцій викликає відплив з банку кваліфікованих спеціалістів через зниження обсягу прибутку як джерела їхнього матеріального заохочення. Слід враховувати й необхідність для фінансово-кредитного закладу здійснювати додаткові витрати, пов'язані зі стягненням проблемного кредиту, а також те, що певна частина банківського капіталу "мертвіє" в непродуктивних активах, що знижує дохідність банку.

З точки зору розподілу контролю за часом його здійснення на попередній, поточний і заключний щодо кредитної діяльності внутрішній контроль можна поділити на три етапи [7, с. 116].

Попередній контроль – це аналіз кредитоспроможності позичальника. Поточний контроль пов'язаний з аналізом кредитного портфеля. Головне призначення поточного контролю – своєчасне виявлення негативних тенденцій погіршення якості кредитів, наданих позичальникам. У процесі здійснення поточного контролю виникає об'єктивна необхідність визначення критеріїв оцінки якості кожної окремої позиції, що входить до складу кредитного портфеля. В Україні така оцінка здійснюється за двома критеріями – оцінки фінансового стану позичальника і погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом та відсотків за нею [1, с. 115]. Відповідно до перелічених критеріїв кредити банків класифікуються за такими групами: стандартні кредити, кредити під контролем, субстандартні кредити, сумнівні кредити, безнадійні кредити. В кредитній діяльності зарубіжних країн, крім перелічених критеріїв, до уваги беруться призначення і вид позиції, відповідне забезпечення, термін простроченої заборгованості, галузева належність і форма власності клієнта, характер взаємовідносин позичальника з банком та дещо інше.

Третій, заключний, етап контролю характеризується процесом перевірки додержання строку погашення кредиту і повноти сплати процентів за нього. На етапі заключного контролю реалізується принцип зворотного зв'язку, коли коригуються рішення щодо подальшої кредитної політики і вивчається її ефективність, формуються пропозиції щодо методики оцінки й організації контролю за кредитними ризиками на підставі набутого досвіду.

З урахуванням закономірностей і тенденцій у кредитній справі, її стратегічних цілей визначальне місце відводиться вибору шляхів удосконалення методичних та організаційно-практичних основ банківського кредитування. Для покращення кредитної діяльності комерційних банків доцільно провести наступні заходи:

1. Пріоритетне кредитування підприємств, які забезпечують виконання міжнародних, національних та регіональних програм.
2. Індивідуальний підхід банку до кожного конкретного суб'єкта.
3. Особлива ретельність при визначенні умов кредитного договору.
4. Застосування комплексного аналізу кредитоспроможності позичальників.
5. Використання перспективних методів кредитування – контокорент, овердрафт, кредитна лінія.

6. Здійснювати контроль за цільовим використанням банківських кредитів.
7. Налагодити процес оголошення банкрутами боржників банку, які припинили оплату кредитів та процентів по них.
8. Не допускати, щоб розмір безнадійних до повернення кредитів становив 5 % і більше від власних коштів банку. У разі ж наявності такої ситуації негайно повідомляти територіальне управління НБУ.
9. Відраховувати до резервного фонду прибуток та кошти інших фондів у розмірі, необхідному для покриття безнадійних та сумнівних до повернення кредитів.
10. Встановити, що максимальний розмір позики на одного позичальника не повинен перевищувати 5 % власних коштів банку.
11. Розмір позики, наданої акціонеру (учаснику) банку, не повинен перевищувати його внесок до статутного фонду банку та вартість закладеного у кредит майна.
12. Встановити контроль за наданням великих банківських кредитів, які складають 10 % і більше від суми сплаченого статутного фонду.
13. Запровадити регулярні перевірки стану кредитного портфеля та фінансового стану всіх банків та банківських установ.
14. Довести частку кредитного портфеля у чистих активах банків до розміру понад 50 %.
15. Припиняти та притягати до відповідальності за правопорушення у сфері банківської діяльності відповідальних за це осіб.

Таким чином, організація банківської роботи щодо визначення оптимальних умов і методів кредитування має бути спрямована на забезпечення надійного зацікавленого партнерства у взаємовідносинах банку з клієнтами, результатом якого має стати найбільш ефективне використання наданих у позику коштів, що позитивно впливають на загальний стан економічного розвитку країни, яка прагне знайти шлях справжніх ринкових відносин.

Список літератури

1. Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків, затверджена постановою Правління НБУ від 29.09.97 № 323 в редакції, затвердженій постановою Правління НБУ від 27.03.98 № 122 // Нормативні акти НБУ. – 1998. – № 5. – С. 115-123.
2. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика. 1998. – С. 227, 128.
3. Заруба О.Д. Банківський менеджмент та аудит. – К.: "Видавництво Лібра" ТОВ, 1996. – С. 157.
4. Коваленко В.В. Особливості кредитування підприємств і організацій у сучасних умовах // Фінанси України. – 1998. – № 10. – С. 84-88.

5. Основы банковского дела / Под ред. д.э.н. А.Н. Мороза. – К., 1994. – С. 107.
6. Попович В.М., Степаненко А.И. Управление кредитными рисками заемщика, кредитора, страховщика. – К.: Правові джерела, 1996. – С. 109.
7. Сусіденко В.Т., Коваль Л.С. Внутрішньобанківський контроль у системі кредитного ризик-менеджменту // Фінанси України. – 1998. – № 6. – С. 116.
8. Тимчасові правила короткотермінового кредитування юридичних осіб в національній валюті України (для системи Промінвестбанку. – С. 5.

ДОХОДНІСТЬ ТА ДЕПОЗИТНА ПОЛІТИКА КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

*Ю.О. Заруба,
Національний банк України*

Для сучасного етапу становлення банківського сектора економіки України, як і будь-якого сегменту ринку, характерною ознакою стають конкуренція та банкрутство деяких його учасників. З 1995 року погіршення фінансового стану комерційних банків стало досить розповсюдженим, протягом 1992-1999 років було ліквідовано 69 банків України [1]. Станом же на 01.01.2000 р. серед 203 зареєстрованих банків 52 банки (25,6 % від їх загальної кількості) було віднесено до категорії проблемних [2].

Однією з найважливіших причин подолання кризової ситуації в банківській сфері є підвищення доходності комерційних банків. Не дивлячись на те, що у 1999 році комерційними банками України було одержано доходів на 20,2 % більше, ніж у 1998 році, їх збільшення було на 80 % викликане зростанням непроцентних доходів.

Загалом же на доходність комерційних банків України останнім часом негативно впливали наступні фактори, дія яких матиме тенденцію до збереження і в найближчому майбутньому:

- посилення регулятивних функцій щодо комерційних банків з боку НБУ, зокрема введення наприкінці минулого року суворо регламентованої процедури здійснення міжбанківських валютних операцій, що суттєво скоротило можливості банків щодо спекуляцій на валютному ринку;
- високий рівень бартеризації господарських зв'язків та неплатежів між суб'єктами господарювання;
- незначні темпи нарощування промислового виробництва;
- залежність вітчизняної економіки від зовнішнього та внутрішнього запозичення кредитних ресурсів.